

Левківська О.А.,
викладач кафедри філології і лінгводидактики
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Вивчення класифікації фразеологізмів у курсі «Сучасна українська мова з практикумом» за напрямом «Початкова освіта»

Знання української фразеології – необхідна складова частина мовнокомунікативної компетенції майбутніх учителів початкових класів. Програма навчальної дисципліни «Сучасна українська мова з практикумом» за напрямом «Початкова освіта» передбачає засвоєння не тільки загальних понять про фразеологічні одиниці, а й уміння визначати їх тип за співвідносністю семантики всього вислову до значення його компонентів.

Вивчення класифікації фразеологізмів викликає значні труднощі у студентів. Це зумовлено такими причинами: відсутністю загальноприйнятої наукової точки зору на систематизацію різномірних фразеологічних одиниць; не досить глибокими теоретичними й практичними знаннями студентів через недостатнє висвітлення цього розділу мовознавства у шкільній програмі; стислістю й оглядовим способом викладу матеріалу в посібниках вищих навчальних закладів.

Залежно від принципів, покладених в основу систематизації фразеологізмів, у сучасному мовознавстві існує семантична, стилістична, генетична, граматична, структурна, функціональна класифікація фразеологічних одиниць [6; 337 – 343].

У посібниках з сучасної української мови, що призначені для педагогічних факультетів ВНЗ, запропоновано для вивчення семантичну і структурну класифікації фразеологізмів, але кількість типів стійких сполучень слів у них різна. Відмінності також знаходимо при віднесенні фразеологічних одиниць до певного розряду за єдністю їх ознак у процесі його виокремлення [2; 107 – 109], [7; 253 – 255].

Узагальнивши найбільш поширені у мовознавчих курсах для вищих навчальних закладів класифікації фразеологізмів на семантичній основі, тобто за співвідношенням загального значення фразеологічних одиниць і частковою семантикою їх складників-компонентів, доцільно виділити такі типи стійких сполучень слів: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази і складені термінологічні найменування. Перші три терміни визначив російський лінгвіст В.В. Виноградов, чия семантична класифікація набула визнання у вітчизняному й світовому мовознавстві.

Фразеологічне зрощення, за визначенням науковця, «...являє собою семантичну одиницю, однорідну зі словом, позбавленим внутрішньої форми. Воно не є ні утворення, ні сума семантичних елементів. Воно – хімічне поєднання якихось з точки зору сучасної мови аморфних лексичних частин, що розчинилися» [1; 25]. Значення цієї фразеологічної одиниці не

випливає із значень її компонентів і не наводить в них ніякої мотивації: дати березової каші – побити, точити лясси – вести пусті розмови, бити баглаї – ледарювати, ряст топтати – жити, дуба врізати – померти, ходити ходором – трястися.

Ознаки фразеологічних зрощень

1. Семантична цілісність: фразеологізму притаманне неподільне значення, його можна замінити словом-омонімом: пекти раків – червоніти, дати драла – втекти, замилювати очі – обманювати.
2. Невмотивованість значення: забування первинного значення фразеологічної одиниці: дати кучми – побити, на руку ковінька – вигідно, залишитися з носом – мати невдачу.
3. Можливість вживання у скороченому вигляді: ні в зуб ногою – ні в зуб (нічого не розуміти), намазати п'яти салом – намазати салом (втікати), як той реп'ях до штанів – як реп'ях (переслідувати когось), бути притчею во язицех – притча во язицех (бути предметом постійних пересудів).
4. Наявність у складі фразеологічних зрощень застарілих слів, незрозумілих для теперішнього суспільства: піймати облизня – зазнати невдачі, збити з пантелику – заплутати, темна вода во облацех – незрозуміло, неясно.
5. Одна синтаксична функція (синтаксична неподільність). Я печу раків і мовчки стою на одному місці (М.Стельмах). Всі вони (пани) одним миром мазані (Панас Мирний).

Фразеологічні зрощення називають також ідіомами (від гр. *idioma* – особлива властивість). Вони становлять національну ознаку мови і дослівно на іншу мову не перекладаються. Деякі мовознавці до ідіом відносять і фразеологічні єдності.

Фразеологічні єдності – семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких умотивоване переносним значенням їх складників: вітер у кишенях свище – нема грошей, без ножа різати – ставити когось у скрутне становище, товкти воду в ступі – робити щонебудь марно. «Значення цілого тут абсолютно неподільне на окремі лексичні значення компонентів. Воно ніби розлите в них і разом з тим воно ніби виростає з їх семантичного злиття» [1; 26].

Ознаки фразеологічних єдностей

1. Семантична цілісність, семантична неподільність: грати першу скрипку – бути головним, пускати повз вуха – не звертати уваги, тягнути лямку – важко працювати.
2. Вмотивованість значення за допомогою образності, що створюється єдністю вільних значень слів-компонентів: викинути на смітник – визнавати непотрібним, вивести на чисту воду – викрити непорядність, вдень із свічкою не знайти – не можна розшукати.
3. Наявність омонімічного вільного словосполучення: висмоктати з пальця – говорити, не спираючись на факти, за масляні вишкварки – за дрібницю, втоптати в багнюку – зганьбити когось.

4. Образність і експресивність значення: заліпити рот – примушувати мовчати, закопилити губу – ображатися, гніватися, закусити вудила – не стримувати себе, не усвідомлювати свої вчинки.

5. Одна синтаксична функція (синтаксична неподільність). Ганна здавалася тут багатьом білою вороною (О. Гончар). Кажуть, що є такі шахраї, які виходять з води сухими (О. Донченко).

Фразеологічне сполучення – це фразеологічна одиниця, яка складається зі слів із фразеологічно зв'язаним і вільним значенням: глупа ніч – пізній час ночі, ламати голову – намагатися зрозуміти, білі ночі – літні ночі на півночі.

Ознаки фразеологічних сполучень

1. Семантична подільність, аналітичність значення: нічого в рот не брати – не їсти, приступити до роботи – розпочати, здобути перемогу – перемогти.
2. Наявність слова з фразеологічно зв'язаним значенням, яке реалізується у сполученні з одним чи вузькою групою слів: не спускати з очей – слідкувати, шкірити зуби – погрожувати, впадати в око – привертати увагу.
3. Наявність слова з прямим номінативним (вільним) значенням: нагла смерть – раптова смерть, гомеричний сміх – нестримний, громовий сміх, заливатися від сміху – нестримно сміятися.

Також між компонентами існує підрядний зв'язок, можливість заміни синонімом слова з фразеологічно пов'язаним значенням.

Четвертий клас фразеологічних одиниць виділив М.М. Шанський, який назвав їх фразеологічними виразами. «Це такі стійкі у своєму складі і вживанні фразеологічні звороти, які не тільки є семантично подільними, але складаються цілком зі слів з вільним значенням» [5; 98]. До цього типу належать прислів'я, приказки, крилаті вислови.

Ознаки фразеологічних виразів

1. Відтворюваність у готовому вигляді з постійним складом компонентів і усталеним значенням: немає науки без муки, двічі молодим не бути,
2. Наявність слів тільки з вільними значеннями: нащо ліпший клад, коли в дітках лад; у дитини заболить пальчик, а у матері серце.

Окрему групу фразеологізмів становлять *складені термінологічні найменування (складені терміни)*, які сукупно позначають одне поняття і мають сталий склад: *центральна нервова система, називний відмінок, дієприкметниковий зворот, районна державна адміністрація, продуктивні сили, аналітична геометрія, безоплатний кредит, державний секретар, Волинська область, виходити на орбіту*. Не всі мовознавці вважають їх об'єктом фразеології, але академік В.В. Виноградов так обґрунтовує належність складених термінологічних найменувань до цього розділу мовознавства: «Окремо повинні бути розглянуті словесні групи, що є термінами, тобто виступають у функції найменування. Пряме, логічно виправдане відношення терміна до позначуваного ним предмета чи поняття створює нерозривність фразової структури, робить відповідну словесну групу еквівалентом слова» [4; 27].

Ознаки складених термінів

1. Збереження лексичних значень компонентів, що властиві їм у вільному вживанні. Значення всього словосполучення утворюється сумою його складників.
2. Відсутність слів із фразеологічно зв'язаним значенням. Компоненти вживаються у своїх вільних, прямих значеннях. Іноді трапляються складені термінологічні найменування, мотивація яких утрачена: адамове яблуко – кадик, петрів батіг – цикорій, куряча сліпота – хвороба очей, собача кропива звичайна – рослина.
3. У стилістичному відношенні вони не мають експресивного забарвлення і не утворюють синонімічних рядів у фразеологічній системі мови [4; 140 – 141].

Систематизація фразеологічних одиниць на семантичній основі найбільш повно обґрунтовує критерії віднесення певного фразеологізму до відповідного типу стійких зворотів української мови. Знання їх класифікаційних ознак для студентів має практичне значення у процесі виконання лексичного аналізу слова.

Список використаних джерел та літератури

1. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове – [2-е изд, испр.]. – М.: Высш. шк., 1972. – 614 с.
2. Доленко М.Т., Дацюк І.І., Кващук А.Г. Сучасна українська мова: навч. посібник. – [3-є вид., перероб. і доп.]. – К.: Вища шк., 1987. – 350 с.
3. Методические рекомендации к самостоятельному изучению русской фразеологии для студентов факультета подготовки учителей начальных классов заочной формы обучения / Сост. С.И. Гужанов, Т.С. Гужанова. – Житомир: ЖГПИ, 1987. – 28 с.
4. Современный русский язык: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Педагогика и методика нач. обучения» / Р.Н. Попов, Д.П. Валькова, Л.Я. Маловицкая, А.К. Фёдоров. – М.: Просвещение, 1978. – 463 с.
5. Современный русский литературный язык: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Рус. яз. и лит. в нац. школе» / Н.М. Шанский, А.Н. Тихонов, А.В. Филиппов, С.И. Небыкова, Д.И. Изаренков; Под ред. Н.М. Шанского. – [2-е изд., перераб.]. – Л.: Просвещение, 1988. – 671 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 439 с.
7. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2007. – 823 с.
8. Ющук І.П. Українська мова: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.